

„Én magam láttam és álmodtam hozzája”

Kós Károly: *Régi Kalotaszeg*

Időjel Kiadó, 2023

„Dolgoznunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk.”

(Kós Károly: *Kiáltó Szó*, 1921)

Egyik kortársa 1947-ben levélben számolt be a fülébe jutott hírekről. „Kós, úgy halom, dolgozik Erdélyben.” Mintha az író-építész teljes pályaképét jellemezte volna. Kós Károlyt sorsa jó adottságokkal áldotta meg, nem hagyott parlagon semmit belőlük. Építész, író, grafikus, betűvéső, könyvtervező, újság- és könyvkiadó, nyomdász, lapszerkesztő, népművelő, mezőgazdász, tanár, politikus. Mindig az, akire éppen szüksége volt Erdélynek. Hitvallása: „Tettem, amit kellett, ahogy lehetett, és ahogy tudtam.” Dolgozott Erdélyben, Erdélyért.

A *Régi Kalotaszeg* kézirásos mű. Illusztrációja, díszítése és kötése is Kós munkája. Metszett nádtollal, a kalotaszegi varrottasok kék, piros, fekete színével pergamenre rajzolt kódexbetűk, iniciálék és képek a táj népéről, jellegzetes épületeiről, alaprajzokról. Archaizáló, kissé bibliás, de világos stílus. Mintha régi kolostorok idős szerzetese írná. Pedig Kós csak huszonnyolc éves.

A *Régi Kalotaszeg a Magyar Iparművészet* 1911/5. számának mellékleteként jelent meg. 1988-ban a Műszaki Könyvkiadó is kiadta, ám így is könyvritkaság maradt. Az Időjel Kiadó keltette életre 2023 decemberében, Kós Károly születésének 140. évfordulóján Medvigy Endre adatgazdag, ünnepre hangolt előszavával.

A kiadás *hasonmás*, műtárgyként is figyelemre méltó. A szöveg pedig húsba vágóan időszerű. A fiatalkori munka, mint mag, az életmű növéstervét is magában rejti. Az

építész szakmaiságát, a szépíró ihletettségét, a táj és népe iránti elkötelezettséget, és e közösségért cselekvő politikus közéletiségét.

Kalotaszeg „csak” választott szülőföldje Kós Károlynak. Temesváron anyakönyvezték. Családja apai ágon szepességi szász, anyain francia-osztrák. Az életrajzából ismerjük „szerelmes földrajza” térképét, útvonalait. Tisztviselő apja áthelyezései során kerülnek Kolozsvárra. A hetedik gimnázium után osztálytársa, a Jósika uradalom főerdészének fia hívja vakációzni Bélesre. Gyalog teszik meg Kolozsvárról a hosszú utat, nagyrészt Kalotaszeg falvain keresztül. Kós figyelmét megragadják a karsú tornyú, kerített templomocskák, a zsúpos fedelű házak. A fiúk rácsodálkoznak a Kalota-parti pompás magyarokra, viseletükre, a színek tarkaságára. Az élmény állandóságot sugall: „biztosság, nyár, szépség és nyugalom”. Érettségi előtt, 1901 húsvétján ismét Kalotaszegen időzik. A türei parókia vendége, a pap fia hívta meg. Nővére, Balázs Ida és a vendég között „szemérmes szerelem” szövődik, amely az évek során elmélyül. Az egyetem és a pályakezdés Kóst Budapesthez kötik. Tanulmányai befejeztével, 1907-ben fél éves ösztöndíjat kap az erdélyi népi építészet tanulmányozására. Járja – ismét gyalogosan, hátizsákkal, fényképezőgéppel, jegyzetfüzettel – az erdélyi falvakat, a legmagyarabb vidékeket: Székelyföldet és Kalotaszeget. Hazatérve megírja első, kézirásos, illusztrált könyvét: *Erdély népének építőművészetéről* (1909). A 19. század utolsó évtizedeitől kezdődő időszak az, amikor Huszka József Székelyföld falvait fényképezi, Bartók Béla és Kodály

Zoltán fonográfra mentik régi századok dallamait, Móricz Zsigmond Szatmárban, Kálmány Lajos Dél-Alföldön és a Temesközben gyűjt. Az ifjú építész vállalkozása rokon ezekkel a törekvésekkel. Meggyőződése, hogy a modern architektúrának a népi építészet lehet az alapja.

Pályát teremt magának Budapesten. Noha ragyogó karrier vár rá, ingázni kezd a főváros és Kolozsvár között. Megbízásai egy részét átadja barátainak, végül „viszszahonosodik”. 1910-ben már kalotaszegi „birtokos”, egy darabka föld és a rá emelt ház jogán Sztánán. Megnősül, türei menyecskét, diákszerelmét viszi asszonyának. Tösgyökeres kalotaszeginek érezheti magát, s annak is érzi. 1910–1911 telén, az építési szezon szünetében visszahúzódik a behavazott sztánai Varjú-várba. A vaskos falakat talán átfűteni sem lehet. A csendes esteiken ráér gondolkodni „sok mindentről, ami volt és ami elmúlt, sok mindenféléről, ami talán másképpen is történhetett volna, mint ahogyan történt”. A „benszülött” szereptudatával kezdi írni és rajzolni „múltakat idéző és a jövőbe pillantó romantikus” munkáját. Kalotaszeg építészetről mint ősei dolgairól emlékezik meg: „én közülük való vagyok, tudom, az ő folytatásuk vagyok”.

Ír arról, amit a gyűjtőutakon ő maga látott. „Régi erdélyországi építésekről és Bethlen Gábor meg I. Rákóczi György fedelmek építéséről.” „Kalotaszegi várakról, templomokról és régi nemes famíliákról I. és II. Rákóczi György fedelmek idejében.” „Erdélyországnak boldog, régi állapotjáról, romlásra és nyomorúságba való fordulásáról, akkor időben Kalotaszegen épült templomokról és udvarházakról.” Kis könyvecskéje első (csupa nagybetűs) mondata (talán alcíme?): „ÜZENET AZOKNAK, KIK ÚJ UTAKAT JÁRNAK.” A megszólítottak a *magyar építészek*. Szarkasztikusan szól róluk: sokat láttak és tanultak, tudják milyen barlangban lakott az ősember, milyen sátorban a nomád pásztorok, ismerik India csodáit, számon tartják Asszíria, Babilónia és Egyiptom

minden repedt tégláját. Minden csigácskát és akantusz-levelet, amit valaha görög vagy római művész kőbe faragott. Könyv nélkül sorolják a középkor minden szép és torz alkotását, Bizánc templomaitól a csúcsíves katedrálisokon keresztül hideg Norvégia fatemplomáig, Teodorik rompalotájától kezdve Skócia düledező manorjáig minden palotát és kunyhót típusokként és egyenként is. Bejárták a világot, és hirdetik, hogy nálunk semmi sincsen, hogy ezer esztendő alatt apáink csak ittak és verekedtek. Gőgösen fitymálják köves hegyeinket, kijelentik, hogy itt minden pusztul, „hogy nálunk csak nyomorúság nőtt, és szegénység és hideg, tudatlan sötétség”.

Építész társainak üzen: „arról, amit ti nem tudtok és amit ti letagadtok, apáink, nagyapáink és dédapáink építőmunkájáról”. „Mert azt tanultam mindenütt, azt láttam minden nagy nyugati nemzetnél, hogy az apák dolgát folytatják az utódok. [...] Ugyanezt látjuk északon és délen minden olyan nemzetnél, akihez mi tanulni járunk, hogy hazajöve – lebecsülhessünk mindent, ami a miénk. Merthogy itthon nincsen készen akkora kultúra, akkora művészet, mint amilyent hozhatunk – könnyen, készen – külföldről. Mert nekünk azt előbb csinálnunk kellene. Mert össze kellene szednünk nagy fáradtsággal az ország minden részéből a széjjelhordott köveket, hogy azokkal a magunk képére építhessünk. És ehhez hit is kellene és vak fanatizmus. És rettenetesen sok munka.”

*

Lobog „a gyertya sárga lángja”, „veres tűz pattog a cserepesben”, kint „fúj a szél és rázza a tornác oszlopát s belé-belédudál a kéménybe”. A lidérces fény és sejtelmes zene megmozgatja a képzeletet. „Hát nem csuda, ha néha megszállanak bolond gondolatok, és furcsa álmokat álmodok.” Ír tehát ezekről is. Naplószerű feljegyzéseket fűz az „erdélyországi építésekről” szóló fejezetekbe. Az erdőkből lehúzódo, kerí-

tések körül ólálkodó farkasokról: „néha megszámlálom őket, és mindennap többen vannak. [...] félek, baj lesz ebből, ha egyszer nagyon sokan összegyűlnek”. Ír Kalotaszeg Rákócziak-korabeli várairól. Elpusztultak vagy idegen kézre kerültek, „egyike sem uralja régi gazdáját”. „Gyalu és Sebes a Csákiaké volt, ma a baglyoké. Egeres erdélyi katolikus státusú volt, ma örményé. Géci vára romjai között ma kecskék legelnek.” Ugyanígy „pusztultak el régi nagy famíliák is, vagy elszóródtak másfelé. Elpusztult, idegen kézre került sok udvarház és birtok”. „S amiképpen elpusztult a nemesség, akképpen pusztult a havas oldalból a magyar parasztság is. Szorulnak le a hegyekről a völgybe és szóródnak el Kolozsvár felé és a Királyhágón túlra.” „Sok száz esztendeje már, hogy a mokásnág a magyar nyomában van és ahol összeomlik egy-egy magyar templom, már épült is az új oláh beszerika helyette.”

Ír a vizekről is. „Sok gyönyörű víz fadkad hegyeinkben, friss tiszta vizek, fiatalok, sietős, örökké beszélők: a Szamosok, a Kőrös, Kalota, Sebes, Aranyos, Jára és elfutnak tőlünk mind, el sebesen rohanva, zúgva. Napnyugatra, északra, keletre, ahányan annyifelé. Sötéten zúgó fenyvesek közül kifutnak a napos világba. [...] A mi embereink olyanok, mint a vizeink: örökké elvágyódók. Szeretnek leszállani a hegyekről abba a ragyogó, csupa csillogás világba, amilyennek ritka nyárvégi napokon a Vlegyászáról látszik a föld. Hívja őket a csillogó élet, a vidám meleg világ, ami a hegyeken túlról idelátszik. És sokan mennek el a vizek mentén, sokan szállanak le a völgyekbe.”

Valamikor Kós Károly is elindult, hogy új utakat járjon, hogy legyen valaki. A *Régi Kalotaszeg* vissza-visszatérő mondata: „De én még visszajöttem”; „itt maradtam a hegyek közt”; „ittthon maradtam”. „Itt vagyok. És talán nem is megyek el többet.” Mintha Simándy Pál küldetéstudata reinkarnálódna benne. Rákosi Viktor 1903-ban írt regényének hőse erdélyi református

teológus. Külföldön tanul. Hazatér, hogy keresztény hitét, veszendő népét és pusztuló hazáját szolgálhassa. Kós is, lám, újra itt van. Itt a nagy hegyek között, apái hímes fejfái között, s folytatja, ahol ők abba hagyták. Erős a hite, hogy így van ez jól. És valóban nem is ment el többet. Se Trianon után, se 1944–45-ben, annak ellenére sem, hogy barbár kezek elpusztították sztánai hajlékát. Hűségéért a ravatalánál – Féja Géza beszámolója szerint – „Kalotaszeg népe ősi viseletének színpompájában sorakozott fel Kolozsvárt, a Farkas utcai öreg református templomban”.

*

A *Régi Kalotaszeg* életképpel fejeződik be. „Történt, hogy valahogyan, egyedül akartam lenni, hát kimentem a domb alá. [...] Elöttem hull, hull a hátam megótt is. [...] Megállottam... Mert gyönyörű az, amikor úgy omlik hang nélkül nesztelelenül a fehér szűzféher hó. Azután... mintha valami mozogna, mintha a szürkesség ott előttem megsűrűsödne; valaki jön. [...] Állok és várok rá... Amint hozzám ér, megáll az ember is egy pillanatra... Egy szempillantásra csak... Bólint a fejével: köszön. Bólintok én is, köszönök neki az embernek, valakinek... S már megyen is megint. Ahogy utána nézek, látom amint egyre jobban elmosódik, szürkül, fehéredik... Eltűnik... [...] Egy ideig látszik még a lábnyoma, azután azt is ellepi a hó... [...] Ezt láttam a télen hulló hóban... És most eszembe jutott, hogy az írásom végére értem. Sokat gondolkoztam azon a találkozáson. [...] Sok mindent tanultam... Nagy dolgokat, egyszerű dolgokat, igazságot, egy ember jött elém a szürkességből, egy szempillantásig láttam, azután eltűnt a szürkességbe és a lábnyomát is ellepte a hó. Hogy ki volt? Nem tudom. [...] Akárki volt, mindegy. Egy ember volt, az is valaki... De a nyomát hamar befedte a hó.”

*

Alighanem e „kitérők” miatt fogalmazódtak meg olyan vélemények is, hogy a *Régi*

Kalotaszeg „összhangtalan”, „kiegyensúlyozatlan”: „a művészt valósággal rajtakapjuk, amint a lelkében megfogant mondatokat, képeket, tervrajzokat azon melegében rendszertelenül papírra veti”. Kós maga is ezt a látszatot kelti: „De nem erről akarok írni, csak eszembe jutott ez is. És sok más is. Azt pedig előre megmondtam, hogy beszédem nem lesz folyékony, de ide-oda kapkodó, mint ahogyan az olyan nyáj legeli a fűvet, akinek nincsen pásztora...” A fiatalkori zsenéket gyakran elnehezíti a mondandó szertelen áradása. Kós az architektúra fegyelmével szerkeszt. Üzenetét az „elkalandozások” egyetemessé tágítják. Sorskérdéseinkről szól, nemcsak építész társaihoz, hanem „mindazoknak, akik új utakat akarnak törni és rombolni akarnak mindent, ami régi”.

A cím, a *Régi Kalotaszeg* táj és népe értékvilágának a metaforája. A műegész pedig e metafora allegorikus kiterjesztése. A vízekről, farkasokról, virágos temetőkről és egyebekről írt sorok, a „kiterők” a könyvnek mélyebb jelentést adnak. Megírásának indítéka az etnikai fenyegetettség, a hagyományok apadása, a népi-nemzeti jelleg veszélyeztetettsége. Bevezetőben egy régi krónikást idéz: „Oka pengig ezen írásomnak az, hogy mivel ab anno 1687 az, mely esztendőben az német legelsőbben bejőve az okától fogva látom minden esztendőben új új mód, avagy az mint a német mondja: »Náj-módi« vagyon úgy, hogy [...] már az atyáink szokott eledelét meg sem ehetjük, hacsak nem német szakácsunk nincsen.” 1687-ben Lotharingiai Károly Lipót császár főserégével bevonul Erdélybe, ellenőrzés alá vonja a Fejedelemséget, amely hamarosan elveszíti önálló államiságát. A régi jó ízek helyett „német szakács főz”, „náj-módi” szerint.

A *Régi Kalotaszeg* nem építészeti szakmunka. *Röpirat*, a magyar írásbeliség nagy múltú műfajának jellemzőivel. A közgondolkodás befolyásolása a célja, témája időszerű közösségi ügy. Jeles művek sorába illeszkedik. Néhány példa: Zrínyi Miklós:

Az török áfium ellen való orvosság (1661); Besenyey György: *Magyarság* (1778), *Magyar néző* (1779); Kölcsey Ferenc: *Nemzeti hagyományok* (1837); Vajda János: *Önbírálat* (1862), *Polgárosodás* (1862); Németh László: *Debreceni káté* (1933); Márai Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* (1942); Fábry Zoltán: *A vádlott megszólal* (1946). S hogy Kós Károlyról se feledkezzünk meg: a „szétszóródás” előtti *Régi Kalotaszeg* ikerdarabja a „szétszóródás” után írt *Kiáltó Szó* (1921).

*

Elnémult harangok csöndje ül a tájon. Kós a temetőkről ír. A gyertya imbolygó lángja nem Kalotaszeg szomorú haláltáncát vetíti a Varjú-vár dolgozójának falára, hanem az élet sarjadó szépségét, a megmaradás hitét és reményét. „A mi temetőink nem bús-bánatos halotti házak, a mi temetőink nem halálra emlékeztetők, nem néznek az élőkre gödrös halotti szemmel. A mi temetőink nem hirdetnek elmúlást, de életet, örökkévalót. [...] A cintermekben, az udvarházak mellett öreg fekete fenyők állanak avagy hosszú, komoly jegenyék, az udvarra hársat ültetünk vagy eperfát, de a cinterembe gyümölcsfát, csupa-csupa termő, nemes gyümölcsfát. Amikor a temető virágzik ez a legszebb kertje a világnak, fehér és rózsaszínű minden fa, mintha hó lepne és véges-végig az egész cinterem földje csupa-csupa hófehér és rózsaszínű szagos virágszirom. [...] A mi temetőinknél nincsen vidámabb kertje az Úristennek. A mi temetőinkbe nem halni mennek az emberek, csak stációt tartanak, csak várják az eljövendő Jézust... Ezért nem félünk mi a haláltól. Ezért adtuk nekik a legszebb kertünket. Mert magunknak adtuk ezt és mindazoknak, akik a mienkek ott alant... Az ő csontjukból a mi számunkra virág virágzik és gyümölcsözik a fa... Velük beszélgetünk, ha fejfaik között járunk...”

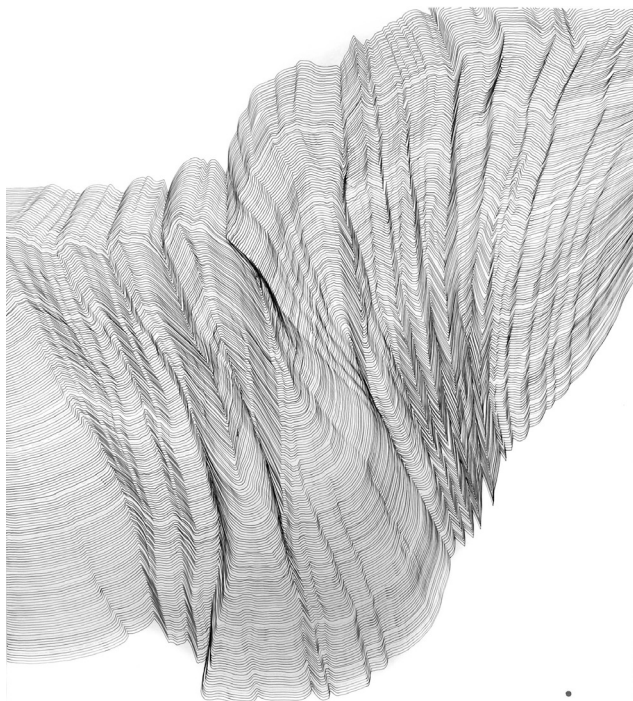
Hittel hiszi, hogy helytállása példa: „lesznek, akik utánam jönnek, az én maradékaim. Amikor én már elpihentem,

erős, ifjú lábakkal nyomomba lépnek ők... És nem szállanak le a hegyekről, hogy lán-
cos rabjai legyenek hírnek, dicsőségnek
és idegen kultúrának. Mert erősek lesz-
nek. Hatalmasak és magyarok. És szerezni
fognak, építeni fognak és gyermekeik
lesznek és unokáik. És boldogok lesznek.
[...] Inni fogják a bort, mint én, pipázni
fognak és járni fogják az erdőt és a hegye-
ket, ahol az én lábam taposott egykoron
és nyugodni fognak mellettem majdan

egyszer. Az én munkámat folytatják ők és
az én életem örökkévaló lesz bennük.
Mert én itthon maradtam. Mert én csak
folytatása akarok lenni apáimnak és mun-
kám folytatása az ő munkájuknak.”

„Ezért
Készült ez a kis könyv
Isten segedelmével
1910–1911. esztendőben,
téli időben. Kós Károly.”

Zimonyi Zoltán

Sági Gyula: Op. 090424, 2024 (180×152,5 cm, akril vásznon)

ZIMONYI ZOLTÁN (1943) nyugalmazott középiskolai tanár, szerkesztő, irodalomtörténész. Kutatási területe a 20. századi magyar irodalom (népi írók, Hetek írócsoport, Németh László, Féja Géza), Miskolc és Borsod-Abaúj-Zemplén megye irodalmi hagyományai. A *Napjaink*, a *Látóhatár* munkatársa, az *Orpheus* főszerkesztője volt. Elismerései: Szabó Lőrinc-díj (1988), Literatúra-díj (1994).